

Het onzichtbare in de architectuur

Posities en perspectieven in het huidige architectuurdebat

Wat moet de houding zijn van de architectuur ten aanzien van de ontwikkelingen in het huidige maatschappelijke bestel? Veel architecten gaan deze lastige en veelomvattende vraag uit de weg. Zo niet de Delftse studentenvereniging Stylos. Zij organiseerde vorig jaar een lezingencyclus onder de titel 'Het onzichtbare in de architectuur', met als doel de theoretische achtergronden van de architectuur te belichten. Een van de interessantste lezingen was die van de architectuurhistoricus Michael Müller. Hij trachtte aan de hand van drie Weense architecten van rond de eeuwwisseling een antwoord op bovenstaande vraag te geven.

PATRICIA BIJVOET EN JOES SEGAL *

Müller vertrekt vanuit een scherpe kritiek op de moderne maatschappij, de maatschappij van het rationele denken en het doelgerichte handelen. Met de laat-18e eeuwse Duitse filosoof Schiller stelt hij dat het ideaal van rationeel nagestreefd geluk en van doelgerichte vooruitgang slechts zinvol is als mensen zich er direct, vanuit hun alledaagse wereld door voelen aangesproken. Maar de betrokkenheid van het individu op de maatschappij wordt ernstig belemmerd door vergaande specialisering van wetenschap en beroepspraktijk. De werkelijkheid wordt zo complex dat alleen zeer abstracte theoretische begrippen haar nog als geheel kunnen vatten. Termen als *democratisering*, *bureaucratisering* en *socialisering* beschrijven de werkelijkheid, maar roepen geen directe gevoelens op. Zij spoken door het hoofd zonder rust te vinden in het hart. Bovendien eist volgens Müller (en vele andere cultuur- en architectuurcritici als Benjamin en Tafuri) de consumptiemaatschappij zijn tol van onze beleving.

Opgelegde cultuur

Als voorbeeld noemt hij een deel van de stadsvernieuwing in Frankfurt, de *Museum-sufer*. Omdat Frankfurt een volstrekt sfeerloze stad was geworden probeerde het gemeentebestuur met een gericht architectuurbeleid de stad weer een 'identiteit' te geven, een eigen 'cultuur' suggererend karakter. Deze identiteit komt echter niet meer voort uit het spontane leven in de stad, zij wordt van bovenaf opgelegd. Cultuur is hier geen doorleefde waarde meer, het is opgelegde waar.

Aan de hand van drie Weense architecten van rond de eeuwwisseling, Camillo Sitte,

Frankfurt am Main heeft op een 'Sittesque' wijze getracht de sfeer in de stad terug te brengen.
Bron: ABC Fotopersdienst

Otto Wagner en Adolf Loos, werkt Müller drie alternatieven uit voor een omgang vanuit de architectuur met de beschreven maatschappelijke situatie. Sitte schreef in 1889 dat de mechanisering van de wereld, en daarmee het steeds anoniemer worden van de samenleving (voor de krant werd het nieuws op straat uitgewisseld, voor de waterleiding trof men elkaar bij de bron), een onomkeerbaar proces is. Een verlies aan contact en ervaring is dan ook onvermijdelijk. Sitte stelde voor deze leemte op te vangen door bepaalde stukjes van de stad door kunstenaars en kunstzinnige architecten vorm te laten geven. Deze stukjes stad in 'zondagskleding' zouden garant staan voor een authentieke sfeer-beleving van de bewoners.

Het architectuurbeleid van Frankfurt komt met deze oplossing overeen. Daar waar cultuur als dynamisch proces ontbreekt, wordt een museaal voorgekauwde cultuur opgedrongen. De beleving krijgt hier geen eigen kans, zij wordt autoritair geënceneerd. Zowel de socioloog Henri Raymond als de econoom Ernest Mandel verzetten zich fel tegen de 'Sittesque' tendens in de huidige architectuur die met imponerende vormen slechts afleidt van de structurele problemen waarvoor oplossingen gevonden moeten worden. Raymond noemt bijvoorbeeld de spanningen die ontstaan in de groeiende steden van het Westen tussen mensen van verschillende culturele achtergrond. Ook wijst hij op de tegenstelling tussen verlan-

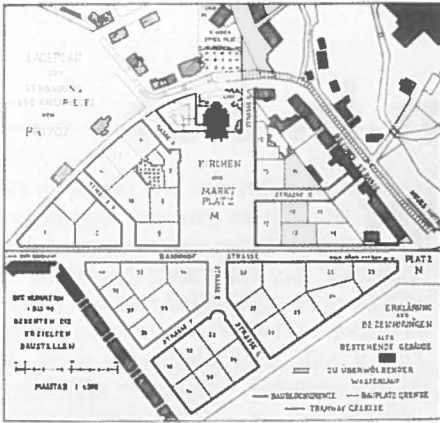
gen naar privacy en individualiteit enerzijds en het moderne collectieve stadsleven anderzijds. Mandel herinnert aan de primaire noodzaak de allerarmsten en de daklozen gericht terzijde te staan. Ziehier enkele van de in de Sitte-variant verontachtzaamde problemen.

Zakelijke werkelijkheid

Wagner volgde een andere strategie: hij intensiverde de beleving van de stad als moderne metropool. Hij wilde geen nostalgisch alternatief scheppen maar de zakelijke werkelijkheid bevestigen. Goed zichtbaar sloeg hij de marmerplaten die zijn Postsparkasse te Wenen bekleedden vast met aluminium spijkers. De bouw verliep nu een fractie sneller, want de platen hoefden niet eerst vast te drogen. Zo gaf Wagner uitdrukking aan het moderne credo 'tijd is geld'.

Wagner vond een originele manier om de moderne maatschappij inzichtelijk te maken. Maar hij liet geen ruimte voor alternatieven of voor een kritische afstand. Als je 'het moderne' slechts uitdrukt, kan je het niet in eventueel meer wenselijke banen leiden. De status quo wordt op deze wijze voortdurend bevestigd.

Techniek- en mediadeskundige Cees Hamelink hamert op deze kwalijke kanten van de Wagneriaanse architectuur-variant. Volgens hem heeft de moderne architect zich op grote schaal ontpopt tot een kritiekloze propagandist van onze technologische cul-

Sitte creëerde in zijn stedenbouwkundige ontwerpen ontmoetingsplekken die een toenemende anonimiteit in de maatschappij moesten compenseren.

Wagner stelde de zakelijke werkelijkheid centraal. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de door hem in 1903 gebouwde Postsparkasse in Wenen.

De contradictie in het werk van Loos: een begane grond rijk aan marmeren platen en pilaren met daarboven volstrekt kale gevels.

Een ander ontwerp van Loos, 1913.

tuur. Waar Wagner de maatschappij nog bewust inzichtelijk maakte, volgen de huidige architecten de techniek blindelings. Veel moderne gebouwen zijn metaforen van een ongeremd technologisch vooruitgangsgeloof en een ongebreidelde consumptiedrang. De betreffende architecten voorzien niet dat de huidige techniek vooral repressief werkt. Juist met behulp van de moderne technologie maken Westerse staten en multinationals de ongelijke machts- en bezitsverhoudingen in de wereld steeds ongelijker. In de Wagner-variant is voor een dergelijke vooruitgangskritiek geen plaats.

Loos, de derde door Müller behandelde Weense architect, kiest een geheel andere weg dan Sitte en Wagner. Hij brengt in zijn architectuur juist de spanningen en contradicties van de werkelijkheid tot uitdrukking, bijvoorbeeld de spanning tussen maatschappelijke realiteit (de moderne anonieme maatschappij) en subjectief verlangen (naar geborgenheid, privacy, sfeer, contact). Deze problematiek lijkt rechtstreeks vertaald te zijn naar de ambivalente opbouw van zijn façades. Door dergelijke dubbelzinnigheden niet uit de weg te gaan laat Loos ruimte voor het individu, voor verschil en twijfel.

Tenslotte laat Müller zien hoe de avant-garde van de jaren '20 de maatschappelijke spanning, tot uitdrukking gebracht bij Loos, wilde opheffen vanuit constructieve (sociale) idealen. De avant-garde architecten bouwden aan een nieuwe cultuur. Sommige van hen zagen bewust af van decoratieve elementen om ruimte te geven aan de fantasie van de geëmancipeerde gebruikers zelf, anderen hadden juist een vast doel voor ogen, een collectivistische maatschappij, waartoe zij hun architectuur als autoritair middel inzetten. Raymond noemt als voorbeeld het ideaalbeeld van Le Corbusier: de 'gemeenschap van consensus', het maatschappijbeeld zonder individuele spanningen en culturele tegenstrijdigheden. De avant-gardes reageerden kritisch en betrokken op wezenlijke problemen, maar zij vergaten veelal ruimte te scheppen voor individuele vrijheid, voor persoonlijke verschillen.

Stadsverpaupering

Mandel richt zich net als de avant-gardes op de boven-individuele mondiale problematiek. Hij wijst op de noodzaak om de stadsverpaupering tegen te gaan door rationalisering van de bouwindustrie, collectieve solidariteit en opheffing van privégrondbezit (beëindiging van speculatie). Tevens echter geeft hij aan dat een onmiddellijke vervulling van zijn eisen geenszins alle problemen op zou lossen. Een onvoorwaardelijke keuze voor de kansarmen van nu zou ten koste kunnen gaan van de levenskwaliteit van volgende generaties.

Müller en Raymond besluiten hun beider betoog daarentegen met een pleidooi voor een architectuur die de vrijheid van het individu respecteert. In de ogen van Müller is Loos vrijwel de enige die ruimte laat voor individualiteit, voor dynamiek en contradicties, voor twijfel en culturele diversiteit. Vanuit zijn ervaringen in de bouwpraktijk vindt Raymond dat er meer aandacht geschonken moet worden aan culturele verschillen

en aan individuele ontplooiingsmogelijkheden in de steeds collectiever worden stad. Als Hamelink in zijn conclusie de chitect vraagt als kunstenaar en intellectueel te protesteren tegen de technologische machtscultuur pleit ook hij in feite voor 1 werkelijk vrije individu.

* Patricia Bijvoet is landschapsarchitecte en Joes Segal is kunsthistoricus.

Achtergronden

Van augustus 1987 tot april 1988 is in Delft a de Technische Universiteit een lezingencclus gehouden onder het motto 'Het onzicbare in de architectuur; het verhaal in en achter de façade'. De organisatie was in hand van de studievereniging van Bouwkunst Stylos.

Bezorgdheid om de hedendaagse architectuur was de aanleiding voor Ole Bouman Roemer van Toorn een project over de gronden van de architectuur. Zij signaleerden een toenemende nadruk op elitair estheticisme en 'Spiekerie', juist in een tijd dat onze complexe en veelvormige cultuur vraagt om diegravende analyses en maatschappelijk do dacht plannen.

In de eerste serie lezingen lieten een aar theoretici vanuit verschillende voor de architectuur relevante vakgebieden (onder andere economie, sociologie, semiotiek en kunst) hun gedachte gaan over het hedendaagse bouwen. In een tweede serie reageerden chitecten (waaronder Charles Jencks, Pe Eisenman, Rem Koolhaas en Rob Krier) op theoretische vraagstelling van de organisatie. Omdat in 'Posities en perspectieven in denken over architectuur' een aantal van theoretici uit verwante vakgebieden van eerste serie worden aangehaald, volgt enige achtergrondinformatie over de personen.

Michael Müller is een Duitse architect, historicus en aanhanger van een kritische architectuur. Centraal in zijn werk staat de maatschappij. Waar in het architectonisch ontwerp of de architectuur van vandaag, in relatie met het verleden, nog een bijdrage kan leveren aan opheffing van de scheiding tussen de architectuur en het 'leven'. Sinds 1977 is hij hooft van de kunst- en architectuurgeschiedenis aan de Universiteit van Bremen.

Henri Raymond is een Franse stadsbouwleerling met een grote interesse voor de architectuur. Hij is een collega en leerling van Le Corbusier en richtte met hem onder andere het 'Institut de Sociologie Urbaine' in Parijs op. Hij is nu directeur van de architectuurafdeling aan de Universiteit van Nanterre en doet daar onderzoek naar creativiteit in de architectuur.

Ernest Mandel kan gerekend worden tot de belangrijkste marxistische economen. In zijn werk probeert hij de ontwikkeling van het marxistische denken en het revolutionaire marxisme weer te geven. Dit alles in het licht van de ontwikkelingen in de huidige kapitalistische wereld. Hij besteedt veel aandacht aan de relatie tussen de overheid en het monopolie-kapitaal. In Brussel doceert hij economie aan de Universiteit.

Cees Hamelink publiceerde vele boeken over aspecten en implicaties van de moderne technologische ontwikkeling met name met betrekking tot de communictie-technologie. Hij is buitengewoon hooft van de internationale communicatieafdeling van de Universiteit van Amsterdam en mede-directeur aan het Institute of Social Studies te Haag.

intervam

10 juni 1987: In het centrum van Den Haag bereikt de **woontoren Bezuidenhout** haar hoogste punt van 76 meter. En wordt daarmee meteen de hoogste woontoren van Nederland. Technisch geavanceerd en architectonisch markant. Intervam West werkt in nauwe samenwerking met de woningbouwvereniging VZOS, de gemeente Den Haag en de ontwerper Groep 5 aan een geslaagde afronding van de stadsvernieuwingsplannen in Bezuidenhout-West. Wilt u meer weten over deze woontoren, vraag dan gerust onze informatiemap aan. U kunt dan meteen kennismaken met de nieuwste torenontwikkeling van Intervam: De Diafragmawoontoren. Want hoogbouw kan weer... en Intervam is er klaar voor.

Intervam bouwt met uitzicht op de toekomst

Intervam bv
Antwoordnummer 83
2280 VB Rijswijk Z-H
telefoon: 070-152521/152483.